

Олена Лещенко

ЛЕЩЕНКО Олена Михайлівна — викладач кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Херсонського державного морського інституту. Сфера наукових інтересів — релігієзнавство, культурологія, історія релігійної думки.

ВПЛИВ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА НА ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ

У сучасному суспільстві питання формування релігійних почуттів є актуальним, тому що вони відіграють значну роль у становленні особистості та її діяльності в суспільстві, а також впливають на міжособистісні відносини. Крім того, важливе значення має вплив сакрального мистецтва на формування релігійних почуттів, а також воно виступає як феномен релігійної діяльності.

Проблема релігійних почуттів досить давно розглядається в науковій літературі і має декілька напрямів розгляду. Так, ще в ХІХ столітті, У.Джемс зауважував, що джерело релігії треба шукати тільки в індивідуальній свідомості кожного віруючого, і перш за все в галузі його емоцій [1, с.492]. Він вважає, що релігійні почуття досить стійкі і мають значний вплив на життєдіяльність людини, тому їх можна прирахувати до найважливіших біологічних функцій людства, а їх відсутність означає занепад душевного життя і загибель. Ф.Шлейермахер взагалі всі почуття наділяє релігійним

характером, а О.Введенський підкреслює містичну природу релігійних почуттів і стверджує, що людина не може не вірити. З сучасних вчених, що займалися проблемами релігійних почуттів відмітимо Д. Угриновича, котрий займався питаннями релігійної психології; інші науковці торкалися цієї проблеми лише в контексті розгляду інших питань релігійного напрямку.

Проблеми сакрального мистецтва розглядаються в різноманітних ракурсах, але найчастіше піднімаються питання пов'язані з конкретною мистецькою галуззю, якщо зустрічаються питання релігійної віри та сакрального мистецтва, то в найзагальніших рисах.

Тому основною метою роботи є показ взаємозв'язка релігійних почуттів та сакрального мистецтва; розгляд емоційно-психологічного аспекту віри, його ролі та значення; емоційне значення віри для віруючого; причини виникнення релігійних почуттів, їх основа; визначити основні етапи формування впливу сакрального мистецтва на емоційно-чуттєвий стан віруючого; виділити функції сакрального мистецтва.

Релігійна віра займає визначальне місце в релігійній ідеології та в практиці релігійних організацій. Богословські системи, що створювалися століттями, в кінцевому результаті, роблять спробу вмотивувати і виправдати релігійну віру. Богослужіння використовує різні методи та засоби впливу на людину для підтримання та укріплення віри в Бога.

Релігійна віра існує, як феномен психічного стану людини, її сферою прояву є повсякденна свідомість, для якої не характерна критичність стосовно тих явищ, що сприймаються особистістю.

У релігійній вірі втілюється віковічна мрія людини стати безсмертною, злитися в єдине з Богом чи природою. Така гармонія дає людині можливість знаходитися в стані душевного спокою і єдності зі світом, цей стан може виражатися тільки

в справжній, міцній вірі, тобто особистій вірі. Особиста віра визначається як комплекс почуттів, емоцій і досвіду віруючого, тому стан релігійного вірування майже повністю виключає будь-який теоретичний зміст. У певних ситуаціях релігійна віра виступає гарантом врівноваження психічного стану, тому пріоритети домінування віри залежать від об'єктивних факторів, але носять індивідуально-суб'єктивний характер. М.Г.Степанянц, доктор філософських наук, стверджує, що «вера обретається не стільки розумом, скільки опытом всей жизни, всех переживаний.» [2, с.27].

Важливе значення в процесі формування та існування релігійної віри має емоційне навантаження, тому її дуже часто відносять до сфери переживань. Основою релігійної віри є своєрідність людської психіки, особливо це здатність емоційно відноситися до певних уявлень, переживань, образів і т.п. Розповсюдженим є знання про благодатний вплив позитивних емоцій, котрі виступають стимулятором життєдіяльності людини; тому підсвідомо людина намагається знайти джерело позитивних емоцій, яке надало б можливість рухатися далі, відчувати впевненість і зберегти це відчуття навіть у найскладнішій ситуації. Так, А.І.Кирлежев, завідуючий відділом Журналу Московської Патріархії, говорить, що «віру визначає зовсім не інтелект, а серце: та глибина людини, де думка і почуття, духовне і тілесне поєднуються» [2, с.28]. Тому основна ціль богослужіння, його практичного боку, — відкрити шлях релігійній вірі саме до цих глибин особистості. Одним із таких засобів виступає сакральне мистецтво, яке використовує різноманітні галузі: живопис, музику, літературу. Таке мистецтво має на меті викликати певні емоції та почуття у віруючого.

Одразу звернемо увагу на наступний момент: досить часто зустрічається ототожнення таких понять як «емоції» та «почуття», що не є коректним відносно цих термінів. Емоціями можна назвати найпростіші переживання, що виникають у

зв'язку з необхідністю задовольнити біологічні потреби в їжі, повітрі і т.п.

П.Якобсон відмічає, що «почуття» мають подвійний характер: по-перше, почуття як яскраво виражена реакція людини на певну ситуацію, тобто як певне переживання, та, по-друге, почуття як стійке емоційне відношення, як зв'язок з певним колом явищ (тут мається на увазі почуття любові до Батьківщини, любові до матері, до дитини і т. д.) [5, с.25-26]. Спираючись на дане визначення зупинимось на тому, що під «почуттями» будемо розуміти соціально обумовлені, стійкі емоційні відношення людини до явищ навколишнього світу. Отже, докорінною різницею між емоціями та почуттями є наступний момент: найпростіші емоції пов'язані з біологічними потребами людини, і за своїм характером наближаються до інстинктів, але вони змінюються під час засвоєння особою культури; у свою чергу почуття, як стійкі емоційні відношення, є продуктом соціального розвитку. Ця різниця була помічена і теологами, які надавали їй специфічної релігійної інтерпретації. За вихідні дані теологи брали вчення про безсмертя душі, котра являється джерелом психічного життя людини і розглядали емоції як прояв людської плоті, що була пошкоджена в результаті гріха; почуття, розум і волю приписували діям божественного духу.

Почуття слугують каталізатором будь-якої діяльності: раціональної, ірраціональної та матеріальної. Таким чином, почуття детермінує всі рівні духовного життя і надає їм цілісності і завершеності. Ця теза в рівній мірі стосується, як особистості, так і колективних форм духовного життя, тому що почуття досить сильно впливають на взаємодію особистості і суспільства; таким чином вони виконують соціальну функцію. Наступний аспект на який треба звернути увагу, це те, що почуття приймають участь у процесі формування та закріплення колективних цінностей, також почуття відіграють і комунікативну роль, тобто вони допомагають у

процесі засвоєння, закріплення і передачі соціального досвіду. Надлишок почуттів обмежує раціональне оцінювання будь-якої інформації і направляє свідомість у галузь ірраціонального сприйняття дійсності, зокрема, в релігію.

Релігійні почуття, як і будь-які інші почуття, соціально детерміновані і формуються під час розвитку особистості, вони не є вродженими, а складаються в результаті відношення людини до навколишнього світу, тобто це так звані предметні почуття. До предметних почуттів можемо віднести інтелектуальні, естетичні, моральні та релігійні. Предметні почуття являють собою відношення людини до навколишнього середовища, у них виражається аксіологічне відношення до предметної сфери, що проявляється через позитивні та негативні емоції. Предметною сферою релігійних почуттів є уявлення про надприродне та тісний зв'язок з практичною діяльністю в процесі відправлення релігійного культу.

Предметність релігійних почуттів носить доволі своєрідний характер: в якості предмета в цьому випадку виступає певне уявлення, ілюзія, ідея про нібито реально існуюче надприродне. Так, Д. Угринович стверджує, що об'єкт релігійних почуттів існує лише у свідомості віруючої людини, цим об'єктом є надприродне в тій чи іншій формі.

Отже, релігійні почуття — це емоційне відношення віруючих до вигаданих, але визнаних об'єктивними, істотами, якостями, до сакралізованих речей, персон, місць, дій, а також до релігійно інтерпретованих окремих явищ у світі і до світу в цілому. Не всі переживання можна вважати релігійними, а тільки ті, що пов'язані з релігійними уявленнями, ідеями, міфами і в силу цього набувають відповідної направленості, змісту і значення. Виникнувши, релігійні почуття стають об'єктом необхідності: необхідності їх переживання, відчуття релігійно-емоційної насиченості. З релігійними уявленнями може з'єднуватись і отримувати певну направленість і зміст будь-які емоції людини: страх, любов, радість, надія, чекання,

практичні та естетичні і будь-які інші почуття в цьому випадку переживаються як «страх господній», «любов до Бога», «почуття гріховності, смирення», «радість спілкування з Богом», «чекання чуда», «надія на воздаяння».

Таким чином, надприродне, Бог, як предмет релігійної віри, є принципово непізнаваним, недоступним людському розуму. Пізнати його людина може тільки вірою, звідси, що взагалі він не має відношення до розуму. Тобто уява про Бога існує тільки в головах віруючих і його пізнання здійснюється як конкретизація певних релігійних уявлень під час засвоєння релігійного віровчення.

Як можна пояснити емоційно-психологічний аспект віри? Богослови запевняють, що здатність вірити притаманна людській душі від народження і Бог заклав цю здатність душі ще під час творення людини. З цього приводу Н.Рождественський пише: «Коли в ній (Біблії) говориться про створення людини по образу Божому, про уроджену, самим творцем дану людині спроможність прагнути до богоподібності, до досконалості, подібній досконалості свого найвищого первообразу, то цим ясно вказується на те, що для релігії закладено потужну основу у внутрішній сутності людини, у його богоподібності» [3, с.175].

Насправді релігійна віра заснована на деяких особливостях людської психіки, зокрема, здатності емоційно відноситися до певних ідей, уявлень, образів. Така здатність пояснюється психофізіологічними особливостями людини, з одного боку, і специфікою людських особливостей засвоєння навколишньої дійсності, з іншого.

Спочатку, коли практично перевірені знання людей були обмежені, в уяві людини про світ перепліталися дійсні знання і фантастичні сюжети. В подальшому, у результаті успішної практичної діяльності, люди виробляли ідеальні образи і ставили цілі, в яких була відображена їх впевненість у творчих силах особи. Це була віра в сили і розум людини, віра, що

опиралась на попередній досвід людства і відображала історичні тенденції суспільного розвитку.

У ході історичного розвитку люди отримували й інші знання, в яких відображалися обмеженість практичних засобів перетворення дійсності, що були в їх розпорядженні, тобто вони розуміли те, що їх сили обмежені, тому повинні були діяти в таких умовах, які не могли змінити. На цій основі формувалася масова психологія невпевненості, залежності від чогось могутнього. На базі цих негативних емоцій виникали системи світорозуміння, що проголошували залежність людини від надприродних сил. Релігійне світорозуміння допомагало пристосуватися людині до умов, що перевищували її сили, таке світорозуміння відображало і закріплювало слабкість людини, але воно набувало важливого психологічного значення, як засіб досягнення емоційної рівноваги. Знаходячи у вірі пояснення багатьом незрозумілим явищам, людина починає вважати ці погляди істинними; вірячи у власну слабкість, вона у вірі бачила єдиний шлях до успіху, спасіння. Так, формувалося емоційне відношення до релігійних поглядів та уявлень, що спонукало виникнення і закріплення релігійної віри.

Релігійна віра в якості своїх передумов має різноманітні типи емоційної налаштованості: невпевненість, почуття залежності. Саме ті ідеї та уявлення, що мають важливе орієнтовне значення для окремої людини, набувають емоційного забарвлення і стають предметом віри. (Коли дія відбувається на основі точного наукового знання і досягнення цілі не викликає сумніву, тоді емоції не проявляються).

Причиною формування релігійних почуттів є віра в реальність надприродного, тобто релігійна ідея є передумовою виникнення релігійних почуттів. Оскільки крім релігійної віри існує ще й поняття культу, який тісно взаємопов'язаний з релігійними почуттями, то зокрема релігійні почуття підкріплюються, утримуються і викликаються реально

існуючими речами: іконами, співами, музикою. Д. Угринович зауважує, що часто позитивні релігійні почуття направлені на реальний об'єкт («чудотворна ікона», «святі мощі», релігійний проповідник чи церковний ієрарх), але навіть у цих випадках предмети релігійних почуттів володіють, за впевненістю віруючих, надприродними якостями або виступають у ролі уявного посередника між Богом і людьми (проповідник чи служитель культу) [4, с.234], тобто подібні релігійні переживання, що пов'язані з реальними об'єктами, формуються у кожного віруючого. Коли людина приходить до храму вона переживає певні почуття: полегшення, блаженство, спокій і т. і., подібні переживання можуть викликати будь-який культовий предмет чи обряд, тому якраз кінцева ціль служителів церкви полягає в тому, щоб якомога більша кількість явищ життєдіяльності віруючого оцінювалися саме через призму релігійних почуттів. Така оцінка має безпосередній суб'єктивний характер, основа якого — емоційна реакція віруючого, а саме прояв релігійних почуттів.

З теоретичної точки зору, релігійними можуть бути всі галузі мистецтва, але історія досить яскраво ілюструє той факт, що не всі види мистецтва однаково використовуються в релігійній практиці. Для релігійної практики обираються лише ті види мистецтва, які найбільш змістовно відтворюють духовну атмосферу та культову практику, тобто закріплюють релігійні ідеї на емоційно-чуттєвому рівні. Мистецтво створює неповторну атмосферу таємничості та причетності до богослужіння, тобто включає людину в процес так званого духовного спілкування з Богом. Таким чином, створюється своєрідна єдність релігійної віри та мистецтва, яка ціленаправлено впливає на свідомість людини та її духовний стан.

Процес формування впливу сакрального мистецтва на емоційно-чуттєвий стан віруючого можна поділити на наступні етапи:

Перший етап: чуттєве сприйняття об'єкта. Відбувається проста фіксація у свідомості віруючого зовнішньої структури за формальними моментами: форма, величина, кольори, звучання. Сприйняття об'єкта завжди викликає необхідність отримати певну інформацію про нього та його оточення;

Другий етап: отримання необхідних знань про об'єкт та його цінність, шляхом ознайомлення та отримання додаткової інформації. Від змісту отриманої інформації залежить формування емоційно-чуттєвого відношення до даного об'єкта та відбувається побудова шкали візрців. Зрозуміло, що формування емоційно-чуттєвого відношення до того чи іншого твору залежить також і від індивідуальних особливостей психіки людини, яка сприймає інформацію: від рівня розвитку уяви; сприйнятливості особистості. Крім того інформація повинна мати чіткий зміст, адже від її правильності і точності буде залежати подальше адекватне, чи навпаки, сприйняття та оцінювання отриманих знань. Підтвердженням цієї тези, може слугувати наступний приклад: два хлопчики однолітки (5 років), були приведені до православного храму і перше, що вразило обох дітей — це ікона із зображенням розп'яття Ісуса. Священик, відповідаючи на запитання хлопчиків про суть зображення, почав розповідати біблійну історію, але один із хлопчиків вже мав інформацію про Ісуса: йому розповідали батьки, що таке свято, що Різдво з'явилося тому, що саме в цей день народився Ісус, не пояснивши дитині хто він і який зміст має саме свято. Цього ж дня в будинку з'явилося маленьке цуценя і дитина була впевнена, що саме його народження і чекали. Тому інформація, яку він отримав від священнослужителя, не мала ніякого значення і викликала тільки обурення. Інший хлопчик вислухавши розповідь, навпаки, настільки перейнявся нею, що це викликало схвилювання, емоційне напруження та необхідність у більш досконалому отриманні знань з цього приводу (із розповіді настоятеля храму Всіх Святих о. Володимира, м. Херсон).

Третій етап: формування шкали взірців, свідчить про готовність суб'єкта до морально-етичної та естетичної оцінки об'єкта, що обов'язково викликає чуттєве забарвлення.

Четвертий етап: співставлення отриманої інформації, що підлягає оцінці, зі шкалою еталонів.

Таким чином, відбувається процес безпосереднього впливу сакрального мистецтва на формування емоційно-чуттєвого відношення віруючого до об'єкта релігійної віри. Воно допомагає укріпленню у свідомості віруючого основних релігійних приписів та канонів, використовуючи при цьому наочно-образний метод впливу на психіку та взаємозв'язує в єдине ціле ідеальні образи та їх предметний вираз.

Звідси випливає, що сакральне мистецтво виконує цілий ряд функцій, серед яких найбільш важливими є:

- Світоглядна — формує новий зміст, норми та цінності в релігійній практиці, яка в свою чергу трансформує це на особистість;
- функція традиції — передає релігійну спадковість новим поколінням, враховує досвід попередніх поколінь, традицій, також адаптує та інтерпретує відповідно до нових суспільних умов; зберігає релігійний досвід за допомогою мистецьких засобів;
- цілеспрямовуюча — за допомогою ціннісних та змістовних компонентів фіксує цілі і перспективи релігійної діяльності;
- активізуюча — стимулює душевні сили людини, її волю, енергію;
- компенсаторна — відволікає від проблем будь-якого гатунку, надає своєрідну емоційну розрядку; робить можливим створення своєрідної реальності, яка дозволяє відволіктися від дійсності, знижується психологічна напруга;
- латентна — тобто, коли один і той же вид сакрального мистецтва може викликати, як позитивні так і негативні почуття.

Отже, культове мистецтво покликане втілити у своїх творах надприродне, нематеріальне, духовне земними, матеріальними засобами, представити чуттєво те, що людські органи відчуттів неспроможні сприймати, сформувати емоційно-чуттєве значення для особистості, за допомогою ідейно-емоційного змісту.

В ході дослідження було визначено поняття емоцій та почуттів; визначено суть поняття релігійних почуттів; основні етапи формування впливу сакрального мистецтва на емоційно-чуттєвий стан особистості та виділено основні функції сакрального мистецтва.

В перспективі роботи можна буде розглянути особливості вікового сприйняття сакрального мистецтва та формування релігійних почуттів; виокремити роль того чи іншого виду мистецтва та визначити домінантні галузі; визначити статеві особливості сприйняття сакрального мистецтва та його значення для поглиблення та підтримки релігійних почуттів.

Література

1. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. — М., Наука, 1993. 2. Кучмаева И., Батищев Г. Вера. // Наше наследие — 1990. — № 4. 3. Рождественский Н.П. Христианская апологетика. — Санкт-Петербург, 1884. 4. Угринович Д.М. Психология религии. — М., Высшая школа. 5. Якобсон П. Психология чувств. — М., Наука, 1958.

Надійшла до редакції 30.07.2007 р.